

KAZIMIERZ PEK MIC

CHRISTUS MARIAE – PROJEKT MARIOLOGICZNY DLA EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Christus Mariae to centralna kwestia teologiczna niniejszego opracowania. Chodzi w niej o odpowiedź na pytanie jaki jest teologiczny obraz Chrystusa (szeroko rozumiany) w przekazach o Jego Matce – Maryi. Bezpośrednim źródłem jest doświadczenie mariologiczne, czyli zarówno nauczanie Kościoła, teksty teologiczne na poziomie akademickim, ale także opracowania popularne oraz świadectwa maryjnej kultury i pobożności ludowej. Europa Środkowo-Wschodnia wspomniane źródło poszerza i stanowi jednocześnie tło dla wybranego zagadnienia. W opracowaniu uwzględniono przede wszystkim polski punkt widzenia tematu, aby umożliwić w ten sposób innym środowiskom teologicznym podjęcie dyskusji lub uzupełnienie podjętej kwestii. Aby jaśniej zobrazować sformułowany problem wydaje się, że punktem wyjścia winien być kontekst środkowo-wschodnio-europejski.

I. EUROPA ŚRODKOWO-WSCHODNIA JAKO „*LOCUS THEOLOGICUS*”

W związku z tym, że wskazane źródło teologiczne nie doczekało się opracowania monograficznego pozostaje przynajmniej zwrócenie uwagi na prace w tym kierunku i zaprezentowanie ustalenia historyków oraz ukazanie starań teologów. Ponadto nie można pominąć inicjatyw kulturologów, literaturoznawców i politologów.

1. Ustalenia historyków

Trudno dziś jeszcze ustalić, kto pierwszy wprowadził do języka teologicznego pojęcie Europy Środkowo-Wschodniej i jakie przyjął jego podstawowe rozumienie. Prawdą jest, że zadomowiło się ono na dobre w polskiej teologii od 1989 roku.

Z odpowiedzią na pytanie, co oznacza termin „Europa Środkowo-Wschodnia” i kto pierwszy nim się posłużył, nie mają problemu historycy. Przyjmują zgodnie, że z pożytkiem dla debaty historyczno-geograficznej to pojęcie wprowadził Oskar Halecki (1891-1973), polski historyk wykładający na różnych uniwersytetach w Stanach Zjednoczonych. Opublikował on w 1950 roku historię Europy¹ podając, że Europa Środkowo-Wschodnia to kraje, ogólnie rzecz biorąc między Niemcami a Rosją. Praca tego autora wywarła ogromny wpływ szczególnie na historyków anglosaskich i niemieckich. Wraz z publikacją książki zamknął się pewien etap dyskusji na temat takich pojęć, jak „Europa Wschodnia”, „Słowiańska”, „Środkowa” oraz „Środkowo-Wschodnia” w kręgu historyków polskich, czeskich i węgierskich. O. Halecki zauważył, że zbyt uproszczony jest podział na Europę Zachodnią oraz Wschodnią i tak sprawę przedstawił: „Jeśli bowiem chcemy lepiej zrozumieć dzieje europejskie, to Europę dzielimy na trzy, nie zaś jedynie na dwie części, to zarówno Zachodnia, jak i Wschodnia Europa muszą zostać pomniejszone o takie terytorium, które da nam w rezultacie Europę Środkową”² Tę wydzieloną część również dzieli na zachodnią i wschodnią. Europa Środkowo-Zachodnia to według niego po prostu Niemcy. Natomiast Europa Środkowo-Wschodnia to pozostałe kraje między Niemcami a Rosją. Argumentował za takim podziałem odwołując się do istniejących wielu regionów Europy. W rezultacie w Europie Zachodniej – zaznacza – istnieją takie regiony, które geograficznie i historycznie są mniej zachodnie od innych. Podobną prawidłowość można dostrzec w Europie Wschodniej.

Takie uzasadnienie podziału, jak to powyższe, oczywiście przyjmie ten, kto zwróci uwagę na fenomen „tworzenia się Europy”³ Warto też pamiętać, że termin „Europa” funkcjonuje dopiero od XV wieku. Prof. Jerzy Kłoczowski tę część kontynentu, czyli Europę Środkowo-Wschodnią, której trzon

¹ *The Limits and Divisions of European History*, London–New York 1950; Polski przekład pt. *Historia Europy* wydano w 1994 roku staraniem Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej.

² *Historia Europy*, Lublin 2002, s. 123.

³ Ch. D a w s o n, *The making of Europe*, London 1932 (*Tworzenie się Europy*, Warszawa 1961), za: H a l e c k i, dz. cyt. (2002), s. 33.

stanowią obszary historycznie związane z Polską, Czechami i Węgrami nazywa „młodsza Europa”⁴ Nawiązując do O. Haleckiego uzasadnia to tym, że te trzy monarchie ukształtowały się w X-XII wieku. Wraz z dziejami Polaków, Czechów i Węgrów spłoty się dzieje Chorwacji, Słowacji, Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy i Estonii. Jak podkreślają to historycy, spoiwem łączącym w tym procesie tworzenia się Europy było chrześcijaństwo. Niemniej należy dostrzec, że u początku drugiego tysiąclecia chrześcijaństwa ukształtowały się już nowe granice chrześcijańskiej Europy z wyraźnie nową i młodszą Europą, czyli Europą Środkowo-Wschodnią. Propozycja prof. J. Kłoczowskiego jest zatem dlatego godna szczególnej uwagi, gdyż w definiowaniu Europy Środkowo-Wschodniej bierze bardziej pod uwagę aspekt religijno-kulturowy i polityczno-społeczny niż terytorialny.

2. Inicjatywy kulturologów, literaturoznawców i politologów

Wprawdzie teologia posiada własny cel i metodę, to jednak z pożytkiem może korzystać nie tylko z prac historyków, ale także z dorobku innych dyscyplin naukowych. Być może warto je wspomnieć ze względu na zainteresowanych badaniami interdyscyplinarnymi, ale także by służyły ożywieniu inicjatyw teologicznych. Stąd warto dostrzec prowadzone chociażby od wielu lat (np. w KUL) badania nad literaturą religijną w ramach zakładów badawczych wprost temu poświęconych, ale także w wielu instytutach filologii słowiańskiej⁵ Wśród literaturoznawców (szczególnie za sprawą Milana Kundery, Czesława Miłosza i Istvana Bibó) w latach osiemdziesiątych XX wieku przyjęło się pojęcie „Europa Środkowo-Wschodnia” (obejmuje państwa powstałe w wyniku rozpadu ZSRR) jako przeciwwaga do terminu „Europa Wschodnia” Zaowocowało to między innymi powstaniem w Polsce wielu pism, takich jak: „Proglas”⁶, „Krasnogruda”⁷ i „Lithuania”⁸ Podobnie jak

⁴ J. K ł o c z o w s k i, *Młodsza Europa*, Warszawa 1998.

⁵ *Sacrum w literaturach słowiańskich*, red. J. Gotfryd, P. Nowaczyński, Lublin 1997; *Biblia w literaturze i folklorze narodów wschodniosłowiańskich*, red. R. Łużny, D. Piwowarska, Kraków 1998; *Obraz Boga Ojca w kulturze*, red. M. Ołdakowska-Kuflowa, U. Mazureczak, Lublin 2000; P. N o w a c z y Ń s k i, *Chrystus w literaturze polskiej*, Lublin 2001.

⁶ Kwartalnik ukazywał się w latach 1995-2001 z inicjatywy naukowców Uniwersytetu Jagiellońskiego i w ramach działalności Towarzystwa Przyjaciół Narodów Europy Środkowej. Była to polska edycja pisma, które powstało w 1990 roku w Uniwersytecie im. Amosa Komeńskiego w Bratysławie. Nr 3-4(1998) został w całości poświęcony teologii Europy Środkowej.

historycy, kulturologi i językoznawcy poszukują nowych pojęć, ze względu na negatywne obciążenia pojęcia „Europa Wschodnia” w okresie komunizmu. Do tego głosu należy dołączyć inicjatywy politologów w ramach Kolegium Europy Wschodniej i Instytutu Studiów Politycznych PAN – wydawcy rocznika „Europa Środkowo-Wschodnia”⁹ Na poziomie akademickim największe zainteresowanie omawianą problematyką można zauważyć w działalności Uniwersytetu Warszawskiego, który powołał w 2001 roku Katedrę Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej z własnym programem studiów i badań (nie wyłączając zagadnień religijnych). Być może ta ostatnia inicjatywa winna zachęcić do podobnych kroków akademickie środowiska teologiczne w Europie Środkowej i Wschodniej.

Na koniec należałoby jeszcze wspomnieć o ekonomicznym modelu Europy Środkowo-Wschodniej. Oczywiście, że nie wyklucza on modeli wspomnianych wcześniej, ale je uzupełnia. Inicjatywa pochodzi od uczonych węgierskich. Jak relacjonuje to prof. Piotr Wandycz z uniwersytetu w Yale (USA) – opierają się oni na pojęciach: „centrum”, „półbrzeża” i „obrzeża” W ten sposób można wykazać, iż kraje leżące w Europie Środkowo-Wschodniej mają swoje społeczno-gospodarcze odpowiedniki w pozostałych częściach Europy¹⁰

3. *Starania teologów*

Dla warsztatu teologicznego są niezwykle pomocne osiągnięcia historyków. Cenne są także ich uzasadnienia, gdyż wyznaczają one teologii nowe horyzonty. Ponadto godny uwagi jest sposób organizacji badań historycznych. Nie chodzi tylko o sprawnie funkcjonujące stowarzyszenia historyków. Niezwykle interesująca wydaje się koncepcja prowadzenia działalności naukowo-wydawniczej w ramach instytutów znajdujących się w poszczególnych krajach. Z ba-

⁷ Pismo powstało w 1993 roku jako nieregularnik w ramach działalności wydawnictwa „Pogranicze” w Sejnach prowadzonego przez Krzysztofa Czyżewskiego. Podtytuł czasopisma wskazuje na cel zainteresowań: „Narody, kultury, małe ojczyzny Europy Środkowo-Wschodniej”

⁸ Kwartalnik poświęcony problemom Europy Środkowo-Wschodniej, ukazuje się od 1990 roku i zasadniczo zwraca uwagę na sprawy litewskie, białoruskie, polskie i rosyjskie.

⁹ Instytut Studiów Politycznych PAN. Fundacja im. Fridricha Eberta, „Europa Środkowo-Wschodnia” (Warszawa) 1990-; *Europa Środkowo-Wschodnia XX wieku. Słownik biograficzny*. Tom sygnałowy, red. W. Roszkowski, Warszawa 2001.

¹⁰ Por. P. W a n d y c z, *Cena wolności*, Kraków 2003, s. 14-26.

dań historycznych wynika także, że w refleksji nad tworzeniem się Europy Środkowo-Wschodniej nie może zabraknąć teologa¹¹

Niezależnie od wniosków historyków w kręgach teologiczno-kościelnych XX wieku pojawił się także postulat namysłu nad doświadczeniem chrześcijan w Europie Środkowo-Wschodniej. Najsilniejszym i najnowszym argumentem na rzecz badań w tym kierunku był okres faszyzmu i komunizmu w tym rejonie Europy, który odznaczał się między innymi silnym prześladowaniem Kościoła i religii jako takich. Wprawdzie prześladowania dotknęły wszystkie wyznania i każdą religię, to wydaje się, że najbardziej nad tym doświadczeniem męczeństwa zastanawiają się spośród chrześcijan katolicy¹², a wśród wyznawców innych religii Żydzi¹³. Najlepszą ilustracją tej samoświadomości teologicznej, kościelnej i religijnej, uwarunkowanej wydarzeniami XX wieku, był Kongres Teologiczny Europy Środkowo-Wschodniej zorganizowany w 1991 roku w KUL¹⁴. W nawiązaniu do tej sesji zrodził się pomysł kontynuacji rozpoczętej refleksji poprzez zorganizowanie I i II Forum Teologów Europy Środkowo-Wschodniej w 2001 roku i w 2003 roku, także w KUL. Wnioski tej ostatniej sesji zostały zaprezentowane podczas VII Kongresu Teologów Polskich w 2004 roku w KUL, a także wpłynęły na liczny udział w tym kongresie teologów z Ukrainy, Litwy, Białorusi, Czech i Słowacji¹⁵.

Tej ostatniej inicjatywie, czyli Forum, służyło jeszcze jedno uzasadnienie. Najpełniej je wyraził O. Prof. S. C. Napiórkowski, główny inicjator FTEŚW: „Odsłoniliśmy [...] naszą wspólną głęboką tęsknotę za wyraźniejszą tożsamością naszej teologii, a także zdecydowane przekonanie, że teologia naszego regionu Europy oczekuje na poważne przeorientowanie. Nie chodzi o zrywanie z zachodem, by ograniczyć współpracę do bliższego nam kręgu. Chodzi o to, by nie za bardzo zależeć od tego, co rośnie w teologii zachodniej, a odważniej i skuteczniej uprawiać własną teologię, tzn. taką, która

¹¹ Por. G. S o s n a, *Wstępna bibliografia chrześcijaństwa wschodniego*, t. I-III, Ryboły 1994-1998.

¹² W opracowywaniu doświadczeń innych wyznań raczej poprzestaje się na publikacjach popularnych: *Męczennicy XX wieku. Martyrologia Prawosławia w Polsce w biografiiach świętych*, red. J. Charkiewicz, Warszawa 2004.

¹³ H. H a u m a n n, *Historia Żydów w Europie Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 1999; H. J o n a s, *Idea Boga po Auschwitz*, Kraków 2003.

¹⁴ *Świadectwo Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej* red. K. Klauza, J. Nagórny i in. (dalej cyt.: ŚKK), Lublin 1994.

¹⁵ *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*, t. I i II, red. K. Gózdź, K. Klauza i in., Lublin 2004.

należycie uwzględnia własne dziedzictwo kulturowe (przede wszystkim teologiczne), zwraca się do własnych teologów przeszłości, wsłuchuje się uważnie w ludową pobożność własnych krajów, podejmuje problemy wyrastające z naszych kontekstów, bierze pod uwagę nasze doświadczenia, z męczeństwem i wielorakim zniewoleniem włącznie, ceni wysoko nasze własne inicjatywy na rzecz Ewangelii, podejmowane nierzadko z głęboką mądrością i heroiczną odwagą, liczy się z tradycjami naszych narodów, a także z ich wrażliwością”¹⁶ W pewnym sensie pogląd ten potwierdza prof. L. Balter (UKSW) opisując organizację studiów teologicznych w Polsce w XX wieku¹⁷

Powyższe spostrzeżenie teologów, które zyskuje szerokie poparcie w różnych środowiskach akademickich i kościelnych, również poza Polską, zbieżne jest także z konkluzją wspomnianego historyka prof. J. Kłoczowskiego (KUL): „[...] nauka zachodnioeuropejska chętnie ograniczała dzieje Europy do perspektywy romańsko-germańskiej, uzupełniając tylko swą wizję znanymi jej nieco lepiej tezami niemieckimi lub dużo rzadziej, rosyjskimi. Po 1945 roku, gdy Europa Środkowo-Wschodnia znalazła się – pierwszy raz w historii – w wielkim bloku sowieckim, kierowanym z Moskwy, zarysowała się koncepcja historii, tak zwanej wówczas powszechnie, Europy Wschodniej jako długiego procesu dobrowolnego jednoczenia się państw na tym obszarze pod egidą Moskwy, zakończonego szczęśliwie właśnie w 1945 roku”¹⁸ Do tej wypowiedzi warto dodać, że szczególnie przemiany społeczno-historyczne, które zaszły w tej części Europy, ożywiły na nowo prace historyków. Niekwestionowanym liderem w badaniach, dotyczących tego aspektu, jest powołany w 1991 roku pod kierunkiem prof. J. Kłoczowskiego Instytut Europy Środkowo-Wschodniej oraz Federacja Instytutów Europy Środkowo-Wschodniej¹⁹ Nie da się podważyć postulatu przeorientowania nauki, a nade

¹⁶ *Więksi i mniejsi prorocy Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku. Zamysł konferencji*, w: *Więksi i mniejsi prorocy Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku* (dalej cyt.: WMP), red. K. Klauza, S. C. Napiórkowski, K. Pek, Lublin 2003, s. 11-12.

¹⁷ *Teologia polska między Zachodem a Wschodem*, „Teologia w Polsce” 22(2004), nr 76-77, s. 10-23.

¹⁸ Dz. cyt., s. 18.

¹⁹ „Międzynarodowa Federacja Instytutów Europy Środkowo-Wschodniej została powołana w 1992 roku jako sieć organizacji pozarządowych (NGO) działających na Litwie, Białorusi, Ukrainie, w Polsce, Czechach, na Słowacji i Węgrzech. Stały sekretariat Federacji znajduje się w Lublinie. Federacja zrzesza aktualnie dziewięć Instytutów zajmujących się problematyką Europy Środkowo-Wschodniej. Sieć powstała jako porozumienie organizacji niezależnych, zbudowana została przez lubelski ośrodek na bazie jego własnych kontaktów. Celem Federacji jest prowadzenie i koordynacja badań nad sytuacją regionu. Federacja ma na swoim koncie znaczące osiągnięcia naukowe: wspólne badania, konferencje i publikacje, stworzenie trwałych

wszystko teologii. Niemniej w imię budowania własnej tożsamości warto mieć na uwadze to, że „młodsza Europa” powstała w okresie popatrystycznym, gdy chrześcijaństwo było już zasadniczo podzielone na Zachód i Wschód (a to było przyczyną różnych wpływów wywołujących niekiedy konfesjonalizm i nacjonalizm) i poza okresem wielkich Soborów Ekumenicznych (na dobrą sprawę znikomy był udział także w Vaticanum II). Przynajmniej te trzy sprawy należałoby uwzględnić, aby w nowym uprawianiu teologii nie popaść w izolacjonizm²⁰

Zarysowany kontekst wprowadzania do teologii pojęcia Europy Środkowo-Wschodniej nie byłby jeszcze pełny gdyby nie uwzględnił dwóch innych zagadnień. Mianowicie, znaczenia pojęcia Europy Słowiańskiej i roli imperatywu „powrotu” do źródeł chrześcijańskiego Wschodu.

Otóż na poziomie teologicznym, przynajmniej od początku XIX wieku, znany jest nurt teologiczno-badawczy związany z dziedzictwem cyrylometodiańskim. Na przestrzeni dwóch ostatnich wieków służył on zasadniczo idei odrodzenia narodowego wspólnot słowiańskich oraz pojednaniu chrześcijan²¹ W jakiejś mierze podsumowaniem teologii, która się wyłoniła z tego nurtu, jest encyklika Jana Pawła II *Slavorum Apostoli* z 1985 roku. Tej sprawie, czyli dziedzictwu bizantyńsko-słowiańskiemu, większą uwagę poświęcił VI Kongres Teologów Polskich zorganizowany w KUL w 1989 roku²². Ogólnie też można powiedzieć, że w perspektywie była i jest w tym ujęciu zasadniczo wizja Europy Słowiańskiej. Zatem w stosunku do tego pojęcia Europa Środkowo-Wschodnia byłaby terminem znacznie szerszym, gdyż nie wyklucza narodów niesłowiańskich i inspiracji spoza kręgu dziedzictwa św. Cyryla i Metodego.

Nie można też nie zauważyć pozytywnego wpływu na myślenie w perspektywie Europy Środkowo-Wschodniej postulatu „powrotu” do źródeł chrześcijańskiego Wschodu. Trudno ocenić jaka jest sytuacja w poszczególnych ośrodkach teologicznych, ale wypada zauważyć zdecydowany imperatyw ze

kontaktów międzynarodowych itp. Federacja od początku swego istnienia współpracowała ściśle z UNESCO, podejmując wspólne przedsięwzięcia badawcze i konferencyjne oraz uzyskała znaczące wsparcie finansowe ze strony tej organizacji. W 1999 roku Federacja została zarejestrowana jako organizacja pozarządowa przy UNESCO, co w znacznym stopniu poszerzyło możliwości jej działalności, w: <http://iesw.lublin.pl/federacja.htm> (10.11.2004).

²⁰ Por. M. B i e l a w s k i, *O teologii w Europie Środkowej*, „Proglas”, 3(1998), s. 3-4.

²¹ Por. L. G ó r k a, *Święci Cyryl i Metody a pojednanie*, Warszawa–Lublin 2001, s. 24-41.

²² *Chrześcijańskie dziedzictwo bizantyńsko-słowiańskie*, red. A. Kubiś, M. Rusecki, Lublin 1994.

strony nauczania Stolicy Apostolskiej wyrażony w liście apostolskim Jana Pawła II *Oriente Lumen* z 1995 roku: „W czasach, w których coraz powszechniej uznaje się podstawowe prawo każdego narodu do tego, by wyrażać siebie zgodnie z własnym dziedzictwem kultury i myśli, doświadczenie poszczególnych Kościołów Wschodu jawi się nam jako miarodajny przykład udanej inkulturacji”²³ Wielu teologów sugeruje by w periodyzacji historii teologii brać pod uwagę również ten dokument ²⁴ Postulat uprawiania odnowionej teologii (list jest adresowany do całego Kościoła) w Europie Środkowo-Wschodniej nie tylko inspirowa do korzystania z dziedzictwa Kościołów starożytnego Wschodu, ale zwraca uwagę na potrzebę refleksji nad świadectwem chrześcijan (*martyrium*) jako szczególnym *locus theologicus*²⁵

Ponadto wydaje się, że synonimem Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie teologicznej będzie „Boho-słowie”, pojęcie przypomniane i zaproponowane do stosowania przez Jana Pawła II w przemówieniu do uczestników Kongresu w KUL w 1991 roku²⁶ Należy się spodziewać, że tę rolę na rzecz recepcji nowego pojęcia spełni wydawana od 2001 roku „Theologia Bogoslovie” – periodyk fakultetów teologicznych Europy Centralnej.

Warto też zauważyć inicjatywy pastoralne, które są próbą odpowiedzi na potrzeby tej części Europy. Między innymi za sprawą kard. Ch. Schönborna z Wiednia są organizowane środkowoeuropejskie dni katolickie z udziałem Konferencji Episkopatów Austrii, Chorwacji, Słowenii, Węgier, Czech, Słowacji, Bośni, Hercegowiny oraz Polski. W 2004 roku takie spotkanie miało miejsce w sanktuarium Mariazell w Austrii.

Przedstawiony zarys inicjatyw teologów posiada wyraźnie polski (jeśli nie KUL-owski) punkt widzenia omawianego tematu. Należałoby jeszcze wskazać na inicjatywy w pozostałych krajach, np. na Ukrainie (z lat dwudziestych XX wieku: Ukraińskie Naukowe Towarzystwo Teologiczne, Lwowskie „Bohoslovie”, prace Akademii Teologicznej we Lwowie i w Iwano-Frankowsku oraz współczesne inicjatywy Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego), w Czechach (filia rzymskiego Centro Aletti w Ołomuńcu), w Rosji (m.in. Akademia Petersburska).

²³ *Oriente Lumen* 7.

²⁴ Szczegółnej uwadze należy polecić specjalny numer „Seminarium (1996), nr 2: „De sacra theologia tradenda post litteras apostolicas – Oriente Lumen” – wydawany przez Kongregację Wychowania Katolickiego.

²⁵ J a n P a w e ł II, *Przemówienie do uczestników Kongresu*, ŚKK, s. 309.

²⁶ ŚKK, s. 307.

II. *CHRISTUS MARIAE*, CZYLI JAK UPRAWIAĆ MARIOLOGIĘ W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ?

Od czasu, gdy mariologia przestała funkcjonować jako autonomiczny traktat teologiczny, jej zasadniczym punktem odniesienia staje się szeroko rozumiany kontekst. I owym nowym kontekstem dla mariologii jest w ostatnich latach teologia Europy Środkowo-Wschodniej. Tak wyznaczony kierunek badań zobowiązuje nie tylko do pisania dziejów mariologii w kontekście, ale także do twórczej obecności w nowych wyzwaniach teologicznych. Na dzień dzisiejszy to bardziej zadanie niż okazja do przedstawiania naukowych rezultatów. Gdyby jednak odwołać się, chociażby do dorobku międzynarodowych kongresów mariologicznych oraz sesji zorganizowanych w Polsce, to można już przedstawić kilka zagadnień w ramach nowego projektu badawczego:

1. *Różnorodność teologicznych ikon Maryi*

Dorobek międzynarodowych kongresów mariologicznych organizowanych przez Papieską Międzynarodową Akademię Maryjną obejmuje imponującą prezentację mariologii na przestrzeni wieków. Słowem, ukazuje różnorodność teologicznych ikon Matki Jezusa. Przy tej okazji pojawiły się opracowania z Europy Środkowej i Wschodniej. Problem w tym, że akta kongresów prezentują, w interesującym nas aspekcie, przede wszystkim mariologię chorwacką i polską. Takie są rezultaty sesji jaka była i jest wewnętrzna organizacja PAMI. Podstawowy podział na sekcje językowe (także podczas kongresów) zdaje się być już niewystarczający dla pożytku mariologii Europy Środkowo-Wschodniej, ale także dla mariologii pozaeuropejskiej. Pewien wyjątek od reguły stanowi kongres zorganizowany przez PAMI w 1996 roku pt.: „Maryja, Matka Pana w Tajemnicy zbawienia czczona dzisiaj przez Kościoły Wschodu i Zachodu” Na tej sesji udało się nieco przybliżyć również mariologię ukraińską, kaszubską, cygańską, a nawet ormiańską. Okazją do zwrócenia uwagi na mariologię słowacką była praca teologów słowackich w polskiej sekcji podczas międzynarodowego kongresu w 2000 roku w Rzymie.

Wypada zatem powiedzieć, że uwrażliwienie na kontekst, które pojawiło się na przestrzeni ostatnich dwóch dekad orientuje się w dobrym kierunku. Pozostaje jednak postawić pytanie, czy odpowiedzialność za przebieg organizacji badań w sekcjach spoczywa jedynie na zarządzie PAMI. Wydaje się, że sekcja polska i chorwacka, która ma za sobą już dobre doświadczenia, może

zwiększyć swą inicjatywę na rzecz przybliżenia mariologii Europy Środkowo-Wschodniej.

2. Ikona Maryi w różnorodności teologicznych ikonostasów

Międzynarodowe sesje naukowe, które były organizowane w KUL w latach 1991-2003 (Kongres Teologów, Forum Teologów), stały się dobrą okazją do prezentacji ikonostasu teologicznego Europy Środkowo-Wschodniej w XX wieku. Należałoby zatem wskazać na: teologię wolności i wyzwolenia, teologię solidarności, teologię narodową i narodu, teologię krzyża, teologię pojednania, teologię miłosierdzia, teologię tradycji i znaków czasu oraz teologię proroctwa. Wspomniane spotkania teologów, których celem była w zasadzie próba ukazania nurtów teologicznych, nie poświęciły większej uwagi mariologii. Niemniej tak przygotowana panorama teologiczna inspiruje do odczytywania także teologicznej ikony Matki Jezusa w kontekście wspomnianych teologii. To zadanie wciąż oczekuje na realizację.

Lektura akt sympozjów, które nie wykazywały, iż zamierzano wszystko przedstawić, pozwala dostrzec, że niewiele powiedziano o doświadczeniu mariologicznym lub zwyczajnie je przemilczano²⁷ Niemniej, gdy sięgnie się po materiały sesji (i nie tylko) mariologicznych organizowanych chociażby w Polsce, to odnosi się wrażenie, że ikona Maryi jest wyjęta z ikonostasu teologicznego²⁸ i jako taka mariologia w wystarczający sposób tłumaczy wydarzenia, które miały miejsce w Polsce w XX wieku. Pozostaje zatem szukać odpowiedzi na pytanie: Czy korekty domaga się teologia ikony Maryi na tle dziejów Kościoła w Polsce, czy większych horyzontów i dokładniejszej analizy jako taka teologia dziejów i przemian w Polsce w XX wieku?

²⁷ Na kongresie w 1991 roku tylko dwa referaty były poświęcone wprost doświadczeniu Kościoła w Polsce: Cz. B a r t n i k, *Najnowsze dzieje Kościoła w Polsce w refleksji teologicznej*, ŚKK, s. 45-60; S. S a w i c k i, *Katolicki uniwersytet w komunistycznym państwie*, ŚKK, s. 155-164. W obu wypowiedziach nie ma odniesień do doświadczenia maryjnego lub mariologicznego. Podczas Forum w 2003 roku jeden referat uwzględnił inspirację mariologiczną w teologii znaków czasu i pojednania: S. C. N a p i ó r k o w s k i, *Św. Maksymilian Kolbe – prorok znaków czasu i pojednania*. Referat na temat teologii prorockiej Kard. S. Wyszyńskiego nie został złożony do druku.

²⁸ Na przykład tak postawiony temat: „Zawierzenie Maryi ku przyszłości” (por. *Zawierzenie Maryi ku przyszłości*, red. Z. Jabłoński, Częstochowa 1994), czy skłania do podjęcia tematu – „Zawierzenie Bogu, Jezusowi, Duchowi Świętemu”?

3. Obecność teologicznej ikony Chrystusa jako znak poprawnej mariologii

Kongres mariologiczny w Rzymie w 2004 roku wybrał następujący temat: „Maryja przyjmuje Syna w historii” Tym samym potwierdził słuszność inspiracji do ukazywania teologicznej ikony Maryi w dziejach, ale także do jednoczesnego przedstawiania teologicznej ikony Boga, czyli Ojca, Syna Bożego i Ducha Świętego w doświadczeniu mariologicznym. Na wiele sposobów można ukazywać historię maryjności i mariologii, jednak wydaje się, że pisanie dziejów mariologii Europy Środkowo-Wschodniej w oparciu o temat *Christus Mariae* ma uzasadnienie teologiczne i będzie ono niezwykle cenne dla nowej ewangelizacji. Takie ujęcie badawcze winno służyć porządkowaniu faktograficznemu i teologicznemu, ale nade wszystko będzie ono twórczo oceniało wartość teologiczną mariologii, a dokładnie doświadczenia mariologicznego. Oczywiście by taką pracę wykonać z uznaniem należy odnieść się do wszelkich badań, które wprost poświęcone były ukazaniu Maryi w doświadczeniu chrześcijańskiego Wschodu²⁹

Zaproponowany temat badawczy nie jest nowy. W pewnym sensie znalazł on także swoje potwierdzenie inspirując się przesłaniem Jana Pawła II wyrażonym w słowach – „Per Iesum ad Mariam” na zakończenie XX Międzynarodowego Kongresu Mariologicznego w Rzymie w 2000 roku³⁰ „Przez Jezusa do Maryi” – nie tylko mieści się wśród postulatów duszpasterskich, jako propozycja równowagi do słów – „Przez Maryję do Jezusa”, ale także wyraża pewien model poznawczy i teologiczny.

Troska o teologicznie poprawną ikonę Chrystusa będzie dobrze służyła również uprawianiu mariologii nie tylko polskiej, ale także środkowoeuropejskiej. Ogólnie można powiedzieć, że chodzi o uprawianie mariologii w kontekście. W takim wypadku do formuły „Per Iesum ad Mariam” należałoby dołączyć również formułę „Per Spiritum ad Mariam”

²⁹ Na przykład: w 1986 i 1987 roku podczas sympozjów mariologicznych poświęconych adhortacji *Marialis cultus* (por. S. C. Napiórkowski, *Nauczycielka i Matka*, Lublin 1991); w 1989 roku podczas VI Kongresu Teologów Polskich w KUL (por. *Chrześcijańskie dziedzictwo bizantyńsko-słowiańskie*, red. A. Kubiś, M. Rusecki, Lublin 1994); w 1996 roku podczas Kongresu Mariologicznego w Częstochowie (por. S. C. Napiórkowski, J. Wojtkowski, *Nosicielka Ducha – Pneumatofora*, Lublin 1998).

³⁰ *Przez Jezusa do Maryi*, red. S. C. Napiórkowski, K. Pek, Częstochowa–Licheń 2002.

4. Źródła mariologiczne: między Ewangelią i objawieniami

Dopóki nie zostaną przeprowadzone badania szczegółowe nie należałoby formułować zbyt jednoznacznych tez. Niemniej warto w ramach projektu badań nad doświadczeniem mariologicznym środkowoeuropejskim zwrócić szczególną uwagę na jej źródła inspiracji. W celach badawczych warto w tym miejscu wyodrębnić obszar akademicki i pastoralny.

Na poziomie mariologii akademickiej, przynajmniej w doświadczeniu polskim, należy zwrócić uwagę na jej duże uwarunkowanie mariologią zachodnią. Przetłumaczona duża liczba prac teologów zachodnich z jednej strony służyła i służy poznaniu wielu ważnych tematów, ale z drugiej strony odsuwa w cień badania własne. Co więcej, niewiele można wskazać inicjatyw, które by udostępniały mariologię środkowoeuropejską światu zachodniemu. Na tym samym poziomie należy zauważyć ogromne zainteresowanie mariologią Jana Pawła II. Zastanawiające, że w dużej liczbie wypowiedzi papieskich o Maryi znajdują uzasadnienie zarówno zwolennicy mariologii odnowionej jak i nie odnowionej. W takim wypadku pojawia się postulat weryfikacji poprawności stosowanej hermeneutyki teologicznej.

Na poziomie pastoralnym doświadczenie mariologiczne (a właściwie maryjne) dość często wyrastało i wyrasta z objawień czy – stosowniej mówiąc – doświadczeń i inicjatyw osób lub wspólnot. Nie chodzi w tym wypadku jedynie o zainteresowanie przesłaniem objawień w Lourdes i w Fatimie, ale także w Medjugorie. Życie pokazuje, że w zależności od stosowanej hermeneutyki teologicznej powstają różne formy duszpasterskie. Łatwiej wskazać takie, które znajdują inspirację w przesłaniach objawień, niż bezpośrednio w Biblii. Nie byłoby wielkiego problemu, gdyby to zjawisko miało charakter lokalny. Zagadnienie domaga się zainteresowania, gdy pojawia się taka chociażby interpretacja przesłania fatimskiego, która podejmując kwestie „nawrócenia Rosji” rozumie je konfesyjnie³¹ Podobnie ma się sprawa z dużą inspiracją dziedzictwem czcicieli maryjnych, zarówno tych, którzy pochodzą z Europy Środkowo-Wschodniej (np. św. Maksymilian Kolbe), jak i z Europy Zachodniej (np. św. L. Grignon de Montfort).

Krótką prezentacją tematu nie wyczerpuje wszystkich kwestii. Niemniej wydaje się, że może stanowić wystarczająco uzasadniony projekt badawczy.

³¹ K. P e k, *Przesłanie z Fatimy w komentarzach Pawła VI i Jana Pawła II*, w: *Signum Magnum – duchowość maryjna* (Homo meditans, t. XXIII), red. M. Chmielewski, Lublin 2002, s. 285-299.

W celu jego realizacji konieczne są badania źródeł i stosowne sesje naukowe z udziałem teologów Europy Środkowo-Wschodniej, a także Europy Zachodniej.

CHRISTUS MARIAE
A MARIOLOGICAL PROJECT FOR CENTRAL AND EASTERN EUROPE

S u m m a r y

In the last ten to twenty years, Central and Eastern Europe has become a source (*locus theologicus*) of theological research. As a matter of fact it also involves the “reorientation” of theology in that European region. The changes are due to the search for its theological identity, more conscious of its own, widely understood context. It does not necessarily mean distancing from the western theology, but rather undertaking its more critical reception. The main attention, however, should be paid to the experience (not only Christian) characteristic of Central and Eastern – or, as it is called, “the younger” Europe. In this case, theology has already made good use of the existing results of historical, cultural, political, and even economic studies. The studies on XXth century prophets, like those prepared for the III Forum of Central and Eastern Europe Theologians in Lublin, are visible fruits of this theology.

The above theological and methodological change inspires the new way of pursuing mariology, which would also be sensitive to the broad context.

The suggested title of the project – *Christus Mariae* – stresses the importance of the hierarchy of theological truths, and especially of the theological image of God in mariology and Marian piety.

Słowa kluczowe: teologia Europy Środkowo-Wschodniej, teologiczny obraz Boga, chrystologia, mariologia.

Key words: theology of Central and Eastern Europe, theological image of God, christology, mariology.